

ŠTA JE ON TO U STVARI REKAO? O prevođenju kao politici i o interpretaciji u *faktivnoj prozi*¹

Apstrakt: Pre dvadeset godina Slobodan Milošević je izgovorio jednu rečenicu koja je ponavljana neprojeno puta u literaturi o jugoslovenskoj tragediji. Ta rečenica je izgovorena u neposrednom kontaktu sa demonstrantima srpske nacionalnosti na Kosovu i glasi „Niko ne sme da vas bije“. U ovom tekstu autor istražuje načine na koje je ova rečenica prevođena u stručnoj literaturi i/ili faktivnoj prozi i pokazuje kako njene različite verzije, osim što se odlikuju velikim jezičkim i semantičkim razlikama, usmeravaju političko tumačenje i razumevanje jugoslovenskog konflikta. Ovim tekstom postavlja se još jedno, možda i važnije pitanje: da li je neprecizno i pogrešno navođenje Miloševićevog iskaza potvrda onoga što je o faktivnoj prozi i/ili stručnoj literaturi govorio Georg Johannesen² – da se radi o izmišljanju – fikciji sklopljenoj od reči.

Ključne reči: faktivna proza, prevođenje, Slobodan Milošević, interpretiranje jugoslovenskog konflikta, rat na Kosovu.

U svom lovu na informacije o Slobodanu Miloševiću, sad već preminulom bivšem predsedniku, optuženom za ratne zločine, za koga smatram da je jednostrano predstavljen u medijima, naišao sam na jednu rečenicu koju je on navodno izgovorio na Kosovu 1987. godine. Preciznije rečeno, nailazio sam na sve više i više različitih

* Ju Egen je norveški pesnik. Živi i radi u Oslu. Dobitnik je više nagrada za svoj književni rad. Trenutno radi na knjizi eseja koja se bavi različitim predstavljanjima Slobodana Miloševića i Petera Hantkea na Zapadu i prepevava pesme Jelene Švare sa ruskog na norveški jezik. Ovaj esej prethodno je štampan u časopisu *Prosa* (<http://www.prosa.no/artikkel.asp?ID=146>). Esej je preveden na srpski i ovde objavljen uz autorovu saglasnost.

¹ Faktivna proza (na norveškom – *sakprosa*) može se definisati kao proza koja nije fikcija. Ona može da obuhvata podžanrove kao što su: eseji, novinski članci, istorija, biografije itd. (Prim. prev.)

² Georg Johannesen, norveški pisac (1931–2005). Pisao pesme, eseje i političke članke, kao i romane i drame. Bavio se i prepevanjem npr. Brehta i Tu Fua.

verzija te rečenice. U skoro svakoj knjizi o jugoslovenskoj tragediji koju bih otvorio, nailazio bih na novu verziju. Čini se da ova rečenica, naročito posle rata na Kosovu 1999. godine, postaje važna za pisce i režisere dokumentarnih filmova u zapadnom svetu. Ona se sada predstavlja kao pucanj koji je označio početak jugoslovenskih ratova devedesetih godina – kao onda kada je ta rečenica podstakla Adama LeBora, engleskog Miloševićevog biografa, da pomisli na pucanj u Sarajevu 1914. godine. Sve ono strašno u istoriji, koja je previše komplikovana za zapadnu publiku, kao da mora početi nečim što neki glavni srpski negativac kaže upravo na Kosovu. Kao da bi se time logički zatvorio krug, pa bi i tzv. ‘kosovski rat’, koji je NATO – Norveška – vodio protiv njega, postao ‘dobar rat’.

Bez obzira na to za šta je Milošević kriv, moralo bi biti interesantno tematizovanje pitanja zašto je bilo potrebno menjati i popravljati ono što je on rekao. Da li se doterivanjem izgovorenog on bolje uklapao u priču? Da li je trebalo da izgleda kao čvršće povezan nego što je uistinu bio? Ili je objekat mržnje trebalo da bude bez pukotina? Da li bi evroamerička verodostojnost NATO-a počela da se raspada ako bi i sam objekat mržnje imao naprsline?

Ne postoji niti jedna slična rečenica koja se ponavlja, a koju je hrvatski predsednik Tuđman ili bosanski Izetbegović ili slovenački Kučan ili predsednik Kosova Rugova izgovorio. Ali, oni nisu ni bili neprijatelji SAD-a. Miloševićeva rečenica iz 1987. možda je najviše citirana rečenica jednog političara sa Balkana na Zapadu. Tipično je da se brojne verzije citiraju kao direktni govor, kao da je svaka od njih tačan, doslovan prevod. Da li je svaki od njihovih autora na svoj način pokušavao da ‘pojasni’ rečenicu, da napravi jednu pedagošku verziju za zapadnu publiku? A ona je istovremeno morala da izgleda kao ‘prava’, kao da je direktan citat? Većinu ovih, manje ili više protivurečnih verzija našao sam u knjigama koje su napisali profesori i drugi eksperti. Znači, krivci nisu novinari koji nisu imali dovoljno vremena. Ipak, da li se nekome svejedno žurilo da predstavi sliku Miloševića u jarkim neprijateljskim bojama? Precizno prenesena, njegova izjava bi mogla da nas podseti na izjave naših vlastitih političara: ne one rasističke izjave, već, naravno, one protiv ‘terorista’ i drugih ‘neprijatelja’.

Većinu verzija koje sam pročitao, nazvao bih pogrešnim. Da li je gruba nepreciznost pravilo čim se mrdnemo izvan našeg zapad-

nog društva? Da li ljudi koji govore nama strane jezike ili možda koriste strane azbuke ne zaslužuju da budu precizno prevedeni? Upotreba Miloševićeve rečenice nam govori mnogo toga o zapadnom egocentrizmu i o stereotipnom predstavljanju 'Drugih'.

U proleće 1987. godine, Miloševića, tada drugog u hijerarhiji moći u Republici Srbiji (u okviru SFRJ), šalju na Kosovo zato što su se građani srpske nacionalnosti žalili na ugroženost i potlačenost od strane albanske većine u pokrajini. Šta je on, kada je tamo otišao, u stvari rekao tog 24. aprila 1987. godine na Kosovu Polju? Koje je reči izgovorio ili viknuo srpskim i crnogorskim demonstrantima, kada je lokalna policija, u većini albanska, upotrebila pendreke protiv nekih od njih?

Već pomenuti biograf Adam Le Bor ovako prenosi rečenicu: „Niko ne bi trebalo da se usudi da vas bije“.³ U knjižari Nurlu⁴ našao sam istu verziju u knjizi *Objašnjavajući Jugoslaviju*⁵ Džona B. Olkoka (John B. Allcock) u jednoj fusnoti na stranici 429, u kojoj se osim toga kaže da je taj iskaz možda najčešće pogrešno prenošen od svih drugih.

Jedan drugi Miloševićev biograf, Kanađanin Lenard J. Koen (Lenard J. Cohen) u knjizi *Zmija u njedrima. Uspon i pad Slobodana Miloševića*⁶, koja se čini veoma solidnom, prenosi ovu ponavljaju i nervoznu verziju. „Nikome neće biti dozvoljeno da vas bije! Nikome neće biti dozvoljeno da vas bije!“⁷ Ovde se Milošević ne čini kao narodni govornik, već više kao nesiguran političar koji je prinuđen da pronade bilo šta da kaže. Koen smatra da je on to prvo rekao sa prozora sa trećeg sprata, bojažljivo, nenaviknut na narodne mase, a da je kasnije ponovio rečenicu napolju pred demonstrantima i policijom u režiranom snimku. Američka ekspertkinja za Jugoslaviju, Sabrina P. Ramet smatra da je on stajao, naviknut na to da stoji na sceni, napolju sve vreme zajedno sa demonstrantima; pri tom je, dok je govorio, po njenoj verziji: „Niko, ni sada ni u budućnosti nema pravo da vas

³ No one should dare to beat you. (Milošević, p. 75).

⁴ Nordli (Nurlu) – naziv lanca knjižara u Norveškoj (prim. prev.)

⁵ Explaining Yugoslavia

⁶ Serpent in the Bosom. The Rise and Fall of Slobodan Milošević.

⁷ „No one will be allowed to beat you! No one will be allowed to beat you!“ (s. 63).

bije!“⁸ pokazivao odlučnim pokretima rukom policiji kako bi propustila demonstrante. Ovde se pojavljuje budućnost koja nije pominjana u prve dve verzije, što implicira jasnu političku perspektivu.

Gledao sam snimak te epizode u arhivu NRK-a⁹, ali Milošević govori prebrzo da bih ga ja, sa mojim znanjem jezika, koji se nekad zvao srpskohrvatski, mogao razumeti. Ipak, izjava zvuči kao jedna kratka rečenica koja se ponavlja, od kojih se par reči „ne sme“ ponavljaju na kraju. Isti snimak se pojavljuje u dva različita dokumentarca: *Jugoslavija: put do raspada*¹⁰ i *Milošević: moderni diktator*.¹¹ Na moje iznenađenje, dan nakon toga sam u svojim beleškama primetio da je norveški tekst koji prati te programe, a koji pokazuje isti snimak, drugačiji: *Niko neće smeti više da vas bije!*¹² (*Jugoslavija: put do raspada*) i *Niko neće više da vas bije!*¹³ (*Milošević: moderni diktator*).

Oba teksta operišu rečju ‘više’ koja je okrenuta budućnosti, nešto što se ne nalazi u engleskim verzijama koje su pomenute na početku. Ali tekst koji prati drugi dokumentarni program, a koji je proizveden posle rata na Kosovu – ima sigurniji ton pobednika. Da li se on nadograđuje na neki drugi engleski tekst, u skladu sa slikom ‘jednog modernog diktatora’ koji sve drži pod kontrolom?

Iz tog snimka posebno se sećam jednog starog, mršavog čoveka sa tammim kačketom i sa teatralnim, tužnim izrazom lica. On kaže nešto u stilu: „Biju nas!“ Sećam se da se on skoro saginje ispred ili se možda baca u znak preklinjanja ispred Miloševića.

Nakon moje posete arhivi NRK-a, nalazio sam stalno nove verzije te rečenice. Kad sam otišao u lepu Univerzitetsku biblioteku na Blindernu¹⁴, izgrađenu od crnog mermera u kome se može ogleđati, našao sam ne samo jednu moguću originalnu verziju u Miloševićevoj biografiji koju je napisao srpski publicista Slavoljub Đukić,

⁸ „Nobody, either now or in the future, has the right to beat you!“ (Nationalizam i federalizam u Jugoslaviji 1962-1991; *Nationalism and Federalism in Yugoslavia* 1962-1991, 2. izdanje, s 227).

⁹ NRK – Norsk rikskasting – Norveška nacionalna televizija (prim. prev.).

¹⁰ Jugoslavia: veien til sammenbrudd.

¹¹ Milošević: en moderne diktator.

¹² „Ingen skal få slå dere mer!“

¹³ „Ingen kommer til å slå dere mer!“

¹⁴ Blindern – ime univerziteta u Oslu (prim. prev.)

već i ovu; kada mi je ljubazni bibliotekar doneo neku drugu knjigu, a ne onu koju sam u stvari tražio, našao sam prevod: „Niko ne sme nikad ponovo da se usudi da vas bije!“¹⁵ Ova verzija bila je bliska još jednoj američkoj verziji koju sam pronašao na policama Univerzitetske biblioteke, u biografiji Dodera i Bransona – *Milošević. Portret jednog tiranina*.¹⁶ „Ali kad je izgovorio reči: ‘Niko nikad više neće smeti da se usudi da vas bije’, njegov put je bio zacrtan“.¹⁷

Znači, put je bio „zacrtan“, Milošević je „krenuo“, upravo kad je rekao nešto što bih na norveški mogao prevesti kao: „Niko nikad ponovo neće smeti da se usudi da vas bije!“¹⁸ Izgleda da se prosta rečenica stalno proširuje, prvo sa *u budućnost usmerenim* ‘ponovo’, pa se pojačava sa ‘nikad ponovo’, zatim formom glagola koja uspostavlja kontrolu nad budućnošću – ‘morati’ (*must*), a naročito korišćenjem budućeg vremena pomoćnog glagola biti – ‘će’. Rečenica koja je određena situacijom u kojoj je izrečena, oblači se, deo po deo, u svečaniju odeću, u jače boje. Ona postaje preteća, a ne tešiteljska. Fokus se prebacuje sa onih koji *neće biti tučeni*, na one koji nikad više neće smeti da biju (ili se usuditi da biju), to jest – akcenat je na Neprijatelju. Značenje je da će ono što se desilo biti osvećeno, kažnjeno – neprijatelj će definitivno naučiti lekciju. Za svaki slučaj, Doder i Branson uokviruju rečenicu dodatkom koji objašnjava i podvlači usmerenje na budućnost – odlučujući momenat kada je ispaljen ‘prvi metak’, rečima „put je zacrtan“. Ova varijanta dobila je takođe i unutrašnji okvir od magičnih reči upravnog govora: „Ali kada je izgovorio reči“ koje treba da nam garantuju da su to stvarno Miloševićeve reči, iako su prevedene na engleski. To je već tautološka formula za sliku Miloševića na Zapadu: Tiranin govori kao tiranin. Milošević je Milošević. Ali u Đukićevoj srpskoj biografiji, koja nije naročito naklonjena Miloševiću, stoji jedna kratka rečenica, ponovljena sa promenjenim redom reči: „Niko ne sme da vas bije, vas niko ne sme da bije“. Osim stilističke finese u promeni reda reči, ona podseća najviše na Koenovu, već pomenutu nervoznu verziju: „*No one will be allowed to beat you. No one will be allowed to*

¹⁵ „Nobody must ever again dare to beat you!“

¹⁶ Milošević. Portrait of a Tyrant.

¹⁷ „But when he uttered the words ‘No one will ever dare beat you again!’ his course was set“ (s. 3).

¹⁸ „Ingen vil noen gang våge å slå dere igjen!“

beat you!“ Ona podseća takođe na ono što sam ja mogao da čujem na snimku u arhivi NRK-a.

U Dajkmanskoj biblioteci¹⁹ u knjizi *O zlu u naše doba*²⁰ Kristiana Palme (Christian Palme), našao sam poglavlje s naslovom „Niko nema pravo da bije ove ljude“²¹.

„(...) Na Kosovu, pred gnevniim srpskim demonstrantima koje je jurila albanska policija u predgrađu Prištine – Kosovo Polju, uzviknuo je reči ‘niko nema pravo da bije ove ljude’. (...) ali govor demonstrantima u Prištini nije, kako se to često nagoveštavalo, spontan događaj; Milošević je bio na Kosovu nekoliko dana pre demonstracija i diktirao taktiku. Kamion pun kamenja se strateški našao demonstrantima pri ruci i svaka reč je u stvari bila dobro planirana.“

Palme, iskusni korespondent za Balkan, kako to kaže izdavačeva reklama, koji je od Miloševića napravio predsednika Srbije skoro dve godine ranije nego što je on to postao – u skladu sa slikom dobro pripremljenog pučiste? – naglašava da je svaka Miloševićeva reč precizno planirana. Međutim, ta rečenica onako kako je on predstavlja, najviše odstupa od ostalih i najmanje je verovatna. Da li to ima veze sa povišenim tonom – vikanjem koje je on pripisao Miloševiću? U Palmeovoj priči o zlu pojavljuje se dvostruko zli vođa Srba – sa ludačkim ispadom sličnim Hitlerovim i istovremeno u slici hladnokrvnog stratega.

Sličnu verziju nalazim i u knjizi *Kosovo. Balkanski gordijski čvor*²² Kristine fon Kol i Volfganga Libala (Christine von Kohl, Wolfgang Libal): „Ovaj narod niko ne sme da bije.“²³ Njihova verzija ima prizvuk sličan nacističkim govorima – da postoji narod, srpski narod, koga niko ne sme da bije, dok druge narode mogu da biju. U knjizi norveškog eksperta za Balkan i profesora Sveina Meneslanda (Svein Mørnesland) *Pre i posle Jugoslavije*²⁴, nalazim neutralnu rečenicu „Niko nema pravo da bije narod“²⁵. Ova verzija se čini malo verovatnom kao način da se postigne kontakt sa demonstrantima,

¹⁹ Biblioteka u Oslu (prim. prev.).

²⁰ Om ondskap i vår tid

²¹ „Ingen har rätt att slå dessa människor.“

²² Kosovo Balkans gordiske knude

²³ „Dette folk må ingen slå!“

²⁴ Før Jugoslavia og etter

²⁵ „Ingen har rett til å slå folket“

sa formalnim rečima o pravu i narodu, i bez direktnog obraćanja koje je sadržano u zamenici ‘vas’.

U sve ove tri verzije, koje možemo svrstati u posebnu porodicu verzija prevoda u kojima se ‘vas’ zamenjuje sa ‘narod’, izgleda kao da se Milošević teatralno obraća nekoj trećoj instanci, kameri i slično, mišljenju, istoriji, rečima koje koriste ‘ove ljude’ ili ‘narod’ kao kulise, bez ozbiljnog i direktnog obraćanja onima kojih se to tiče, i bez saosećanja sa njima.

Kada je Peter Hantke (Peter Handke) posetio Miloševića u pritvoru UN u leto 2004. godine, bivši predsednik je govorio skoro samo o, na Hantkeovo čuđenje, svojim nastupima na Kosovu 1987. i 1989. godine. Držao je višečasovno predavanje austrijskom piscu o tome kako je ono što je on rekao bilo različito i pogrešno preneseno u zapadnim medijima. Čitajući dugačke delove iz engleskih novina Hantkeu, Milošević je želeo da pokaže kako su iste novine prvo njeega shvatale kao umerenog, a kasnije kad su jugoslovenski ratovi počeli, kao podmetača vatre, ratnog huškača, onoga koji je sve to započeo onim što je rekao 1987. i 1989. godine.

Neki operišu sa dve verzije iskaza. Britanac Toni Liversejdz (Toni Leversage) u *Jugoslovenskoj tragediji*²⁶, izašloj na danskom 1997. godine, prvo donosi jednu verziju koja podseća na Meneslandovu: „Niko ne sme da se usudi da bije narod!“ (s. 35-36) Ali u iznenađujućoj fusnoti Liversejdz piše: „U stvari, Milošević je rekao ‘biju vas’, ali je ‘vas’ u kasnijim opisima promenjeno u ‘narod’“. U snimku BBC-a o mitingu na Kosovo Polju, gde se vidi sekvenca sa Miloševićem, a koja je kasnije ponavljana na jugoslovenskoj televiziji mnogo puta, veoma je teško čuti šta on u stvari kaže.“

Američki novinar Robert D. Kaplan u svojoj knjizi *Balkanski duhovi: Putovanje kroz istoriju*²⁷, prvo daje legendarnu verziju toga šta je Milošević rekao, kroz usta srpske monahinje na Kosovu: „Ovo vam više nikad niko neće učiniti, nikad više vas niko neće poraziti.“ Ovde je tema srpski poraz od strane Turaka 1389. godine, upućuje čitaocima Kaplan. On, kao i Palme, smatra da je Milošević veoma precizan što se tiče izbora reči, i da je „znao tačno efekat svojih reči“.²⁸ Ali koje su to reči?

²⁶ Den jugoslaviske tragedie

²⁷ *Balkan Ghosts: A Journey Through History.*

²⁸ „Knew exactly the effect of his words“

„U stvari, Miloševićeve tačne reči su bile: ‘Niko, ni sada ni u budućnosti nema prava da vas bije’.²⁹ U legendu su ušle mnoge varijacije onoga što je on rekao“ (*Balkanski duhovi*, s. 39-40). Kaplano-ve ‘tačne reči’ su u svakom slučaju iste kao reči Sabine P. Ramet, ranije pomenute američke ekspertkinje za Miloševića i glasnogovornice bombardovanja Srbije. Ali, ova konstruisana verzija, koja zvuči tiransko-megalomanski-luda „niko, ni sada ni u budućnosti“ – zvuči malo upotrebljiva za smirivanje demonstranata. Ona zvuči više kao da je tu da bi američkoj publici dala dobro poznatu sliku ‘komunističkog vođe’. Zar nije Milošević ovde zamena za nestalu sovjetsku sliku neprijatelja?

Rametin izvor su novine *Chicago Tribune*. Možda je ova verzija nastala kao opisno objašnjenje dato od strane nekog Srbina koji govori engleski nekom američkom novinaru koji ne govori srpski, uz nekoliko čašica šljivovice u nekoj hotelskoj sobi u Beogradu? Rečenica je u stvari teška za prevođenje na engleski, sa svojim ‘ne sme’ koje upućuje u dva pravca: ‘nema pravo/ne sme’ izraz koji nema dobar ekvivalent u engleskom jeziku.

Po Robertu D. Kaplanu, Milošević je osim toga „direktno apelovao na rasnu mržnju“. Zbog toga je interesantno pogledati govor koji je Milošević održao u Domu kulture na Kosovu Polju, govor koji Lenard Koen citira u svojoj *Zmiji u nedrima*. Tu sam naišao na jednu fusnotu sa slovima i brojevima koja me odvela preko bibliotekara u NUPI-u³⁰ i NRK-u i BBC-a u Londonu do arhive BBC-a u jednom manjem gradu na severu, gde je arhivarka, nakon jednog prijatnog telefonskog razgovora u kojem me je obavestila da ima problema sa poštom zbog štrajka, poslala taj govor u celosti, štaviše, preveden na engleski. Na moje razočarenje ta poznata rečenica od prethodne večeri nije bila ni pomenuta kao interesantna 1987. godine.

Ali gde se nalazi Miloševiću pripisani „direktni apel na rasnu mržnju“? Jedan deo pri kraju govora se ovako uvodi u prevodu BBC-a: „Naš cilj je, međutim, da izađemo iz stanja mržnje. Naš cilj je da svi ljudi na Kosovu treba da žive dobro.“³¹ Taj izgovoreni cilj

²⁹ „Nobody, either now or in the future, has the right to beat you.“

³⁰ Norsk utenriks politisk institutt – Norveški institut za spoljnu politiku (prim. prev.)

³¹ „Our aim, however, is to get out of the state of hatred. Our aim is that all the people of Kosovo should live well.“

je, znači, da se izade iz stanja mržnje, ne obrnuto. Možda su to samo prazne političke fraze o tome da će nam svima biti bolje samo ako verujemo govorniku. Svakako, čudno je da Kanađanin Koen, inače jedan od iznijansiranih što se tiče Miloševića, izgovara upravo ove dve rečenice u inače dugom citatu iz toga i sledećeg dela govora. Osim toga, on dopušta da kraj jedne rečenice nestane bez traga, tako što stavlja tačku tamo gde puna verzija BBC-a ima zarez. Ta amputirana rečenica je o promeni situacije na Kosovu. Verzija BBC-a iz 1987. zvuči ovako: „Ne predlažem, drugovi, da time što ostanete treba da patite, i da nastavite da tolerišete situaciju kojom niste zadovoljni. Upravo suprotno, treba da je promenite, zajedno sa svim progresivnim ljudima ovde, u Srbiji i Jugoslaviji.“³² U knjizi kanadskog profesora iz 2001. godine – jednoj od više biografija Miloševića izdatoj u jednoj NATO zemlji nakon NATO-ovog kosovskog rata – poruka Srbima na Kosovu zvuči ovako: „Ne predlažem, drugovi, da time što ostanete treba da patite, i da nastavite da tolerišete situaciju kojom niste zadovoljni. Upravo suprotno, treba da je promenite.“ Ovde je Koen izvršio ‘etničko čišćenje’ one višenacionalne, jugoslovenske misli o saradnji koja je takođe prisutna u Miloševićevom govoru, u kojoj on podstiče promene „zajedno sa svim progresivnim ljudima ovde“, tj. na Kosovu.

Da li to profesor neće da zbuni čitaoca jednom kompleksnijom slikom Miloševića i njegove političke upotrebe jezika? Ili je bio ponesen vlastitom pričom o Miloševićevom stasavanju u srpskog narodnog govornika, odnosno onoga koji je shvatio da može da svira u žice nacionalizma? Da li je profesor Koen, iz NATO-zemlje Kanade, vođen manje-više nesvesno potrebom Zapada da vidi Miloševića kao velikog negativca, potrebom koja ograničava iznijansiranošćina na koji on treba ili može biti predstavljen?

Nakon Dejtonskog sporazuma o miru u Bosni 1995. godine kada je Klinton rekao Miloševiću „Vi ste učinili Dejton mogućim“, nastaje pauza u demonizovanju srpskog političara. U ovom periodu se pojavljuju skromnije i nijansirane predstave, između ostalih i ona Suzane Vudvord (Susan Woodward), Turvalda Stoltenberga (Thorvald Stoltenberg), Kaja Ejdea (Kai Eide) i Ričarda Holbruka

³² „I do not propose, comrades, that in staying you should suffer, carry on and tolerate a situation with which you are not satisfied. On the contrary you should change it, together with all the progressive people here, in Serbia and Yugoslavia.“

(Richard Holbrooke). Jedna od takvih je i knjiga Aleksandra Pavkovića *Fragmentacija Jugoslavije* iz 1997. godine. U njoj, izjašnjeni antinacionalista Pavković, svejedno daje sliku u kojoj je ono promišljeno i sistematsko u rečenici iz 1987. godine u fokusu: „Kada je gomila počela da se kreće prema zgradi kako bi je osvojila, policija, u većini sastavljena od kosovskih Albanaca, odvrtila ih je pendrecima. Kao odgovor na povike demonstranata „biju nas...“, Slobodan Milošević je izgovorio reči, koje su kasnije, samo naizgled, promenile prirodu i pravac jugoslovenske politike i političke upotrebe jezika: ‘Niko ne sme da vas bije’“ (s. 84).

A u jednoj fusnoti Pavković piše: „Na srpskohrvatskom ‘Niko ne sme da vas bije, vas niko ne sme da bije’, ima prizvuk očinske zabrane i razuverenja. Kako je Slavoljub Đukić primetio u svojoj političkoj biografiji o Miloševiću, *Između slave i anateme: politička biografija Slobodana Miloševića* (Beograd, Filip Višnjić, 1994, s. 51) to je bilo upravo ono za čim su demonstranti žudeli da čuju.“

Pavković ne predstavlja ni nervoznog ni ljutog ni pretećeg ni ukočenog ‘komunistu’ Miloševića. Njegovo tumačenje, koje se nadograđuje na tumačenje ranije pomenutog srpskog publiciste Đukića, posmatra izrečeno iznutra, sa srpske strane. Time to tumačnije nije tako egzotično. Nije reč o tome da Milošević nije manipulator, već je on to na način koji se čini razumljiv i dobro poznat. On koristi jednostavan, blizak narodu – ‘ljudski’ ili ‘narodski’ – skoro dečji govor, iskren i manipulatorski istovremeno, poput naših vlastitih političara koji su krenuli u rat protiv njega 1999. godine.

Različite verzije rečenice pojavljuju se i nakon Miloševićeve smrti u martu 2006. Samo u jednom broju *International Herald Tribunea* nalazim dve verzije. Po relativno nepristrasnom *Jete-borgpostenu*³³ on je rekao: „Niko vas neće više tući“.³⁴ U posmrtnici u *Daily Telegraphu* stoji jedna duža verzija za koju nisam mogao da se setim da li sam je ranije igde video: „Od sada pa nadalje, niko nema prava da vas bije.“³⁵ Ova poslednja verzija može se nazvati elegantnijom verzijom Sabine P. Ramet, sa jednim u budućnost upućenim ‘od sada pa nadalje’. Izgleda kao da je ‘tiranin’ Milošević – jedan od najbrutalnijih i najbezosećajnijih u 20. veku, prema navodu iste

³³ Göte-borgposten12.3.6 – švedske novine (prim. prev.).

³⁴ „Ingen skall slå er igjen!“

³⁵ „From now on, no one has the right to beat you.“

posmrtnice – tog momenta preuzeo vlast i otklonio važeći zakon i prava na stranu, u toj, iz perspektive arogantne britanske više klase, primitivnoj balkanskoj zemlji bez pravila: ‘od sada pa nadalje...’

Milošević se predstavlja tako moćnim da sve menja, kao pali-com čarobnog štapića, sve se skuplja u tom momentu, i cela jugoslovenska tragedija stavlja se na pleća jednom čoveku. Da li je ovu potentnu sliku neprijatelja još važnije utvrditi nakon Miloševićeve smrti koja preti da ga učini ljudskim? Da li je sada postalo još važnije da se rečenica načini tvrdom, hladnom i formalnom, kako bi se borilo protiv utisaka o Miloševiću kao osobi sa saosećanjem? Rečenica je u stvari problem za one koji žele da naslikaju sliku pravog tiranina. Jer, onaj koji kaže da niko nema prava da bije nikoga, u opasnosti je da se takođe učini ljudskim.

Jedno je to šta *Daily Telegraph* i ostale zapadne novine misle o Miloševiću. Ali, kako da razumem, na više načina savesno predstavljanje događaja i rečenice norveškog filozofa morala, Arnea Johana Vetlesena (Arne Johan Vetlesen) u njegovoj knjizi *Zlo i ljudska delatnost. Razumeti kolektivno činjenje zla*³⁶, izdatoj u časnoj izdavačkoj kuće Cambidge University Press, 2005. godine?

„U svom poznatom govoru na Kosovu Polju 24. aprila 1987. godine, Milošević je obelodanio svoj odlučni potez: iskoristio je tenzije na Kosovu kako bi transformisao svoj vlastiti identitet od dosadnog aparatčika do nacionaliste ‘spasioca srpskog naroda’. On je ubedio svoju publiku koja je brojala skoro milion ljudi, da Srbi nisu manjina na Kosovu zato što je ‘Kosovo Srbija i uvek će ostati Srbija’.³⁷ Većina onoga što je ovde napisano je pogrešno. Arne Johan Vetlesen izgleda brka četiri različita Miloševićeva nastupa. Pod datumom koji pominje, postoji samo jedna rečenica. Milošević je, naime, održao govor narednog dana (pokazan ranije u ovom eseju). Ali, kada sam našao prevod govora BBC-ja, nisam naišao ni na šta što bi podsećalo na Vetlesenov citat: „Kosovo je Srbija i uvek će ostati Srbija“. Najbliži tome je jedan govor u Beogradu iz novembra sledeće godine, ovako prenesen u američkom prevodu *Foreign*

³⁶ Evil and Human Agency. Understanding Collective Evildoing.

³⁷ „In his famous speech at Kosovo Polje on 24 April 1987, Milošević made public his decisive move: he used the tensions in Kosovo to effect a transformation of his own identity from a dull communist apparatchik to nationalist ‘saviour of the Serbian people’. He assured his almost 1-million-strong audience that Serbs in Kosovo are not a minority because ‘Kosovo is Serbia and will always remain Serbia’.“

Broadcast Information Service: „Svi ljudi imaju ljubav (Miloševića prekidaju nejasni povici) imaju ljubav koja im greje srca zauvek. Za Srbe je ta ljubav Kosovo. Zato će Kosovo ostati u Srbiji.“³⁸ Ali Milošević odmah dodaje: „To se neće desiti na užtrb Albanaca“.³⁹

Ni u govoru koji je održao u junu 1989. na Kosovu – tad Milošević govori pred oko milion ljudi, ni 1987. godine, kako Vetlesen kaže, ne nailazim na grubo nacionalističko „Kosovo je Srbija.“

A kad Vetlesen, kao i svi ostali, servira tu rečenicu zmajevih krila, kako je Hantke naziva u svom eseju o Miloševiću, to se dešava u još jednoj varijanti za koju se ne sećam da sam je ranije video: „Nećete biti ponovo bijeni“.⁴⁰ Ponovo se iskaz usmerava iz sadašnjosti prema ratovima koji će se desiti, kao da su Srbi pod tadašnjim partijskim vođom bili usred planiranja ratova. Ali zašto pasivni oblik? Zašto je subjekt ‘niko’ nestao, upravo ono što sve ostale verzije, uprkos drugim razlikama, imaju kao zajedničko? Da li je to zbog toga što je ‘niko’ previše uobičajeno i što ne može da obuhvati određene neprijateljske nacije koje su od tada na udaru srpske žeđi za krvlju? Po Vetlesenu, rečenica obuhvata potrebu da se preduzmu ‘posebne mere’ protiv ‘nekoga’. To bi trebalo da znači da Milošević ima planove o genocidu u proleće 1987. godine. Ja ne nalazim ništa što upućuje u tom pravcu u pomenutim govorima 1987. niti posle toga, u govorima u kojima postoji politička priča o istim pravima za sve, bez obzira na nacionalnost i religiju.

Vetlesen posebno stavlja težište na događaj iz aprila 1987. godine: „Postoji opšta saglasnost da je Milošević potegao dalekosežni i najodlučniji potez čitave svoje političke karijere dok je bio u poseti na Kosovu aprila 1987. godine.“⁴¹ Ali ni o ovom ‘najodlučnijem i dalekosežnom potezu’ jedan norveški filozof morala, čija je knjiga izdata u Kembridžu, nije imao vremena da pribavi najosnovnije činjenice.

Šta sa onima koji smatraju da nema pokrića za takvu neprikosnovenu sliku tirana? U odbranu Vetlesenu mogu da navedem da se

³⁸ „All people have a love (Milošević is interrupted by indistinct cheers) have a love that is warming its heart up forever. For a Serb hat love is Kosovo. That is why Kosovo will remain in Serbia.“

³⁹ „That will not be at the expense of Albanians.“

⁴⁰ „You will not be beaten again.“

⁴¹ „It is generally agreed that Milošević made the most crucial and far reaching move of his entire political career while on a visit to Kosovo in April 1987.“

i spisateljica kao što je Kejt Hadson (Kate Hudson), izgubila u jugoslovenskom lavirintu: „U aprilu 1987, Milošević se obratio skupu na istorijskom Kosovu, bojnopolju, izjavljujući, a odnoseći se na primjećeni loš tretman Srba od strane Albanaca – ‘Nikome ne bi trebalo da bude dozvoljeno da vas bije!’“⁴² *Slom sna južnih Slovena. Uspon i pad Jugoslavije*.⁴³ Istorijsko bojno polje bilo je scena govora dve godine nakon toga 1989. a ne 1987. godine kada Milošević nije ni bio na vlasti. Inače, nije slučajno da je Hadsonina verzija rečenice najdobroćudnija koju sam video, sa svojim učtivim kondicionalom, umesto sadašnjeg vremena koji se nalazi u originalu.

Verzije Miloševićeve rečenice mogu se vrednovati prema stepenu agresivnosti, pretećeg tona, blizine/daljine, toplote/hladnoće, sadašnjosti/budućnosti. Lako je naći podudarnost između načina na koji pisci inače vide i predstavljaju Miloševića. Verzija koju koristi Aleksandar Pavković može se uzeti kao nulta tačka. On nije obožavalac Miloševića, već ga vidi kao jednog od više jugoslovenskih političara koji igraju na nacionalnu kartu kako bi postigli ili održali moć nakon raspada komunizma. Ali Pavković ne pripada dominantnim glasovima u zapadnoj javnosti gde kritička predstava slike neprijatelja nema dobre uslove za opstanak.

Ova priča o preinačavanju jedne rečenice nije prvenstveno priča o Miloševiću, već priča o nama samima. U njoj je reč o tome kako se predstavljanje neke stvari oslikava namerama pisaca, kao i o tome da je Georg Johannesen svojom provokacijom bio veoma blizu istini.

Prevela s norveskog Tatjana Felberg

Literatura

Doder Duško i Branson Louise, *Milošević. Portrait of a Tyrant*, The Free Press, 1999.

Đukić Slavoljub *Između slave i anateme: politička biografija Slobodana Miloševića*, Filip Višnjić, 1994.

⁴² „In April 1987, Milošević addressed a rally on the historic Kosovo battlefield, declaring with reference to the perceived ill-treatment of Serbs by Albanians – ‘No one should be allowed to beat you!’“

⁴³ Breaking the South Slav Dream. The Rise and Fall of Yugoslavia.

- Hudson, Kate, *Breaking the South Slav Dream. The Rise and Fall of Yugoslavia*, Pluto Press, 2003.
- Kaplan Robert D., *Balkan Ghost: A Journey Through History*, Vintage Books, 1994.
- LeBor, Adam, *Milošević. A Biography*, Bloomsbury, 2002.
- Mønnesland, Svein, *Før Jugoslavia og etter*, (3. izdanje), Sypress forlag, 1995.
- Palme, Christian, *Om ondskap i vår tid. Sökandet efter rättvisa på Balkan*, Bokförlaget DN, 2001.
- Pavković Aleksandar, *The Fragmentation of Yugoslavia*, Basingstoke, Macmillan Press, 1997.
- Ramet, Sabina, *Nationalism and Federalism in Yugoslavia 1962-1991*, 2. izdanje, Indiana University Press, 1992.
- Vetlesen, Arne Johan, *Evil and Human Agency. Understanding Collective Evildoing*, Cambridge University Press, 2005.
- Woodward, Susan L., *Balkan Tragedy, Chaos and Dissolution After the Cold War*, The Brookings Institution, 1995.

Jo Eggen

WHAT DID HE ACTUALLY SAY?

About translation as politics and interpretation in factual literature

Summary

Twenty years ago, Slobodan Milošević uttered a sentence which was afterwards repeated in the literature about the Yugoslav tragedy innumerable times. The sentence „*Niko ne sme da vas bije*“ was directed to the Serb demonstrators in Kosovo. In this text, the author analyzes the ways this sentence was translated in factual literature (non-fiction literature: essays, newspaper article, history, biographies etc.) and shows that different versions, apart from being different lexically and semantically, influence the political interpretation and understanding of the Yugoslav conflict. This text poses another, maybe even more important question: are unprecise and wrong translations of Milošević's words a proof of what Georg Johannesen claimed – that faction is fiction.

Key words: factual literature, translation, Slobodan Milošević, interpretation of the Yugoslav conflict, Kosovo war.